

ETNOGRAFSKI PODACI U DJELIMA MATE BALOTE (1898-1963)

Publiciranih etnografskih podataka s područja Istre ima relativno malo i zato se povremeno moramo koristiti i svim podacima što ih dobivamo iz različitih književnih djela. I za ostale krajeve naše domovine često baš u književnom stvaralaštvu nalazimo obilje korisnih podataka o narodnom životu i običajima. To su npr. djela Dinka Šimunovića i Mirka Božića, no čini se da su djela Mate Balote u tome još sadržajnije i informativnije. Za takvo vrednovanje bitna je i činjenica što Balota ne počinje unositi etnografsku građu u svoja djela u kasnijoj dobi, kao već afirmirani književnik, nego za to pokazuje interes od najranijeg djetinjstva. Već kao učenik 4. razreda gimnazije (danas 8. razreda osnovne), godine 1913, piše predavanje pod naslovom: "Život na istočnoj obali Istre", s obiljem etnografskih podataka, koje će dopunjavati i razrađivati i u gotovo svim djelima u daljnjem životu. Tim podacima protkana je njegova poezija i proza kao i znanstveni radovi, od onih ekonomskih pa do političkih i povijesnih. Zbog obilja radova bilo bi potrebno mnogo vremena da se analiziraju i uoče svi etnografski podaci iz njegovih djela, pa ćemo ovdje obraditi samo roman "Tijesna zemlja".

Istranin Mijo MIRKOVIĆ, poznatiji pod pseudonimom MATE BALOTA, zanimljiva je i mnogostrana ličnost. Za života je promijenio mnoga zanimanja, pa je radio i kao poljodjelac, ribar, mornar, lučki radnik, tvornički radnik, a bio je i student, nastavnik, publicist, književnik, sveučilišni profesor, doktor ekonomskih znanosti i akademik. Rođen je u selu Raklju u južnoj Istri 1898. godine. Među rijetkom seoskom djecom koja u to vrijeme imaju mogućnost školovanja Balota se poslije završetka pučke škole upisuje u pazinsku gimnaziju. Međutim, I. svjetski rat

mijenja njegov život, a pogotovo su te mijene očite za vrijeme talijanske vlasti u Istri, zbog čega Balota napušta rodni kraj i počinje lutati po Jugoslaviji i po svijetu. S vremenom postaje ugledni znanstvenik i književnik, ali u svim djelima, posebno u poeziji, u svakoj prilici unosi mnoštvo etnografskih podataka i ističe idiličnu ljepotu svoga kraja.

Možda to i nije u direktnoj svezi, ali ipak valja istaknuti da je Balota 1937., nakon gotovo dvadeset godina izbjivanja, ponovno došao u Istru i bio duboko potresen promjenama što su nastupile pod fašističkom upravom, koja je potpuno izmijenila onu idiličnu sliku Istre kakvu je do tada Balota nosio u duši. Nakon toga (ali ne znamo je li to s time u svezi) pjesnik Mate Balota ne piše više nijednu pjesmu. Izlazak zbirke pjesama pod naslovom "Dragi kamen", 1938, znači njegov konačni oproštaj s poezijom. Od tada se Balota punim žarom posvećuje pisanju različitih feljtona o problemima Istre, piše ekonomske studije u kojima nastoji objasniti uzroke i posljedice svih zbivanja u Istri, a godine 1940. započinje i pisanje svoga prvog i jedinog romana "Tijesna zemlja", s podnaslovom "Roman iz istarskog narodnog života". Piše ga u Voždovcu u Beogradu, daleko od voljene Istre, a piše ga grozničavim tempom. Roman je započeo pisati u prosincu 1940. a već u siječnju 1941. dovršava 301. stranicu. Pojava novoga rata onemogućava njegovo objavljivanje pa je prvi put tiskan u Rijeci (u izdanju "Istarske nakladne zadruge") tek 1946. godine. Balota ga je zamislio kao trilogiju, ali ostale dijelove nije nikada napisao.

Balota ne daje nikakav romantičarski koncipiran roman, nego je, kao znanstveni radnik i ekonomski povjesničar, svjestan da se bit ekonomskoga razvitka društva može upoznati i razumjeti tek upoznavanjem i razumijevanjem narodnoga života i gospodarenja u prošlosti. Ujedno tim romanom želi pomoći i spasiti svoj zavičaj od svih onih nevolja što ih donosi strana vlast i teror nad našim stanovništvom. On zna da se prisilno potalijančivanje provodi zato da bi se mogla dokazati talijanska pripadnost Istre. Upravo zato i piše roman kojim pokazuje stvarno stanje u Istri krajem 19. i početkom 20. stoljeća.

Pobude su jasne, ali gotovo je neshvatljivo kako to Balota u tako kratkome vremenu uspijeva napisati roman s toliko činjenica, stvarnih podataka i preciznih informacija, iako ga piše daleko od Istre i dvadeset godina nakon odlaska iz zavičaja. S druge strane, s obzirom na sve te činjenice i podatke, njegovo bi djelo trebalo prije smatrati kronikom ili etnografskom monografijom Raklja nego romanom. U njemu je sve istinito i autentično: od naziva sela i zaselaka, njiva, pašnjaka, šuma i uvala, pa do svih imena, nadimaka i prezimena; od fotografskog opisivanja kuće i njezine unutrašnjosti do slike svakoga pojedinog lika u romanu. U romanu se smjenjuje književni jezik, kojim Balota opisuje zbivanja, s dijalozima u narječju toga kraja, pa i time predstavlja značajan izvor proučavanja.

U etnografskome smislu roman ima sve one elemente kakve očekujemo od jedne monografije. Tu je opis kraja i stanovništva, tipovi i značajke gospodarstva (poljodjelstvo, vinogradarstvo, lončarstvo, lov, ribolov itd.), opis kuća i gospodarskih zgrada, prikaz nošnje, godišnjih i životnih običaja (porod, svadba, pogreb), te narodne umjetnosti (od usmenoga stvaralaštva do glazbe i plesa). Upravo je zbog toga teško dati osvrt na taj roman i analizirati sve te detalje. Radi obrade pojedinih tema dat ćemo samo nekoliko primjera.

Kada opisuje Istru, Balota gotovo telegramske stilom daje sve osnovne podatke za koje bi drugi autor upotrijebio i desetke stranica. Na primjer: "Istarska zemlja zanosi svojom raznovršnošću. Divlja i pitoma u isti mah, tu gola i kamenita, tamo zelena i šumovita, na sjeveru i istoku visoka gola brda, na jugu i zapadu plodne kosine crvene zemlje. A svuda raznovrstan... istarski kamen povećava raznovrsnost. Ali on daje i cijeloj zemlji jedan ton. Sve su kuće od kamena, kamenite su staje i dvorovi, kameniti su zidovi na dvorištima, crkve su kamenite i kamenom popločane, oltari su od kamena, groblje je ograđeno kamenitim zidom i puno je kamenitih spomenika. I kuće i pridvorja su negdje popločena kamenom, kameniti su zidovi oko vrtala, oko vinograda, oko dolaca, dočića i valica, oko maslinika.

Južna i zapadna, nekad venecijanska Istra, ima još jedno obilježje: svaki i najmanji zidić na njivi građen je sa dva reda kamenja, zidovi su široki i dvostruki". (str. 53)

Dok zapadna Istra ima plodne ravnice i velika polja, istočna njena strana, a posebno područje Labina i Raklja, ima kamenitije tlo s malim parcelama, pa to Balota ovako prikazuje: "Ali cijela ta zemlja bila je školjava i jadna, za cijelu nisu imali gnjoja da pognjoje i kad bi lemeš zaorao, dizao bi četiri puta više kamenitog šljunka nego zemlje... Svako novo oranje iznosilo je na površinu nešto zemlje odozdo, ali bi voda zemlju isprala i kamenja je ostajalo više. Dva i tri oranja više bi škodila nego koristila i tako je ostajalo pri jednome oranju svake godine." (str. 56).

Na tako siromašnoj zemlji nije se moglo proizvesti dovoljno hrane za domaćinstvo, pa navodeći slučaj obitelji glavnoga junaka Balota zapravo analizira prosječnu proizvodnju u jednome domaćinstvu, i kaže: "Vrh je ostajao pod sijenom, u vrtlu je bio godinu za godinom krumpir i tek svake pete, šeste pšenica. Kad bi sve obrali i ljeto nije bilo previše sušno, onda je u konobu dolazilo pet starića pšenice, dvadeset starića ozimca, deset ovsa, trideset do četrdeset ručica kukuruznog klipa, dvije vreće krumpira. Na toj hrani moralo se izdržati cijelu godinu, za osam duša premalo. Da svih osam jede samo kilo kruha dnevno, ta je hrana mogla da bude dovoljna do Božića. Zato je baba Ane zavarala kruh pod ključ. Po selu se mnogo pričalo o škrtosti babe Ane. Tobože dogovorili su se ona i did Tone. Ako dođe gost u kuću i Tone zapita: -Ane, je kruha, ja? ona je imala da kruh iznese. Ako did zapita: Ane, ni kruha, ne? - ona je imala da odgovori: - Ne, ne, moj Tone, ni mrve.

Kruha zbilja češće nije bilo nego što ga je bilo i on se dijelio onako crn, kiseo, sa oštrim dlakama ozimca, ili tvrd i žut od kukuruza, na malene komadiće. Svaka mrva, koja bi pala na pod, dizala se i ljubila, i kasnije gutala kao pričest." (str. 56. i 57)

Selo je opisano kao zatvorena sredina koja ne želi imati veze s gradom, ne trebaju mu njegove tekovine i sve ono što donosi suvremeni način života, a posebno je na nekoliko mjesta istaknuta negativna uloga novca: "Seljacima novac nije trebao. Oni

bi bez njega živjeli mnogo ljepše. Sve svoje odnose oni su računali u ozimcu, u kukuruzu, u govedima, u ovcama, u radu, u zemlji. Rad se davao za rad, rad se davao za hranu, blago i zemlja davani su u miraz, zakupljena paša morala se odraditi volovskom zapregom, oranjem ili dovoženjem drva. Tkači, stupari, šilci, kovači, cipelar, pa evo i ovaj cipelar učitelj primali su kao nagradu za svoj rad robu. Sluge i služavke primali su mito u hrani, u odijelu, u ovcama, u vuni, u opancima. Ništa seljacima nije novac trebao". (str. 68)

Uz opis teškoga seljačkog života Balota sažeto prikazuje ne samo način stanovanja i življenja nego i način prehrane: "Kad je oštريا zima i snijeg s burom duže traje, zima se teško podnosi, jer ni kuće, ni način života, ni hrana nisu podešeni za dugu zimu. U kući se loži samo na ognjištu, u Raklju ni sam pop nema peći ni u uredu, ni u spavaćoj sobi, kuće su kamenite, otporne na vjetar, ali je u njima zimi hladno kao u mlinu. Hrana je oskudna, jede se kukuruz, kaša od kukuruznog brašna, palenta, nešto krumpira i graha, mnogo broskve, malo nakiseljenog kupusa, ječmeni kruh. Najbolja seljačka kuća kolje samo jednog prasca, sva se slanina i meso soli, suho meso i kobasica moraju trajati, ako ne svuda do žetve, bar do kopnje, slanina do novog prasca. Bijeli se uljem, na njemu se spremaju i mnoga jela, a i njime se štedi. Jedan dio hrane zamjenjuje vino, ali i vina nema toliko mnogo i mora da se opet sačuva za kopače i kosce. Najgore je zimi bilo za blago. Sijena je malo i Marko je govedima dijelio isto tako male obroke kakvi su mali bili obroci palente koje je žena dijelila njemu". (str. 152)

Da težak seljački život traži stalno trpljenje i neprestanu borbu za goli život, kazuje se u romanu riječima:

"Trebalo se skupiti i izdržati. Izdržati, to je sve. Tvrdo treba biti, tvrdo, tvrdo ostaju, tvrdo se održavaju. Što sve on nije izdržao. Cijele noći na kiši, dane na mrazu, kopanje od jutra do mraka o Duhovima, kad su dani dugi, na suncu koje pali i peče do utrobe i srca. Na jesen biti mokar svaki dan, sušiti opanke, sušiti krožet i koret, uvečer pod uljenom svjećicom krpiti opanke, drugi dan opet u opancima na kišu, u susnježicu, u blato, na mraz.

Ne spavati tri noći kad je s loncima, ne moći od umora zaspati cijele noći između dva dana kopanja, čekati cijelu noć da se dočeka red za vodu, nikad dobro sit, pokapati djecu, mučiti se sa starcima, pak i njih pokapati..." (str. 288)

U prošlosti je naročito bio težak život žene na selu. U prikazu života glavne junakinje Martine opisano je takvo življenje:

"Ujutro bi rano ustala, samljela kukuruz na žrvnju, ostavila svekrvi da skuha rijetku kašu za doručak i zatim bi se izgubila u noći i vratila još prije dana noseći puno krilo broskve za večeru za ljude i nešto za prásca...

... Martina se laćala svega, što je moglo donijeti korist. Brala je u Primu lovorovo lišće, kad je ono u gradu traženo. Čupala je po stranama lišće od kadulje i odnosila u grad. Brala je s proljeća divlje margarete, divlje sitne karanfile, šparoge, bljušte, gljive.

Poznavala je trave, prikupljala ih s proljeća za jelo i za lijekove. Kad nije bilo ničega, ostajao je oštar divlji brmeč. Kuda god je išla, mislila je na stotinu stvari, i nosila kući sve što se u polju, u šumi, na sjenokoši moglo za kuću naći, za večeru. Nije se stidjela ni pobirati balege putem, kupiti ih u pregaču i nositi kući za gnjojenje vrta...

... Podojivši dijete u zipki, Martina je odlazila na Prim, sa sjekirom i kosirom, obrala črniku, kresala, vukla i s bremenom drva vraćala se poslije podne kući. A nikad nije smatrala da joj je breme na leđima dovoljno. Još bi trave, koje je nabrala, lovor, kadulju natrpala u pregaču, i u džepu donosila djeci slatko-kiselkaste crvene jagode, što sazrijevaju na jesen na planiki." (str. 58)

S obzirom na značenje lončarstva u životu Raklja, gdje su se gotovo u svakoj kući izrađivali zemljani lonci, Balota daje, u nekoliko navrata, izuzetno dragocjene podatke i iscrpne opise ne samo proizvodnje lonaca nego i njihove prodaje, pa i prikaz teškoga života lončara koji su i po nekoliko dana pješaćili po Istri da bi prodali svoje proizvode, a često su umjesto novca ili žita bili zadovoljni ako su dobili u zamjenu malo sijena za stoku ili čak malo sirka od koga je "... kruh tvrd, crven, odmah se suši,

škripi među zubima i kad ga jedeš imaš osjećaj da jedeš ciglu..." (str. 95)

Balota ne opisuje život kao statičnu pojavu, nego prikazuje i sve promjene što se javljaju na selu, posebice one nastale zbog prodiranja industrijalizacije: "Nastale su promjene u jelu. Polako, skoro se nisu ni primjećivale. Mjesto kukuruza započela se s grahom kuhati riža. Kukuruz je trebalo istući, istupati drvenim batom, dugo kuhati i opet je ostajao tvrd. Riža se samo u rukama pregledala, oprala, stavila u lonac i za čas je bila kuhana, mekana, raskuhana i slatka. Crna kava spremala se lakše nego palenta i kaša. Za kašu i palentu trebalo je ustati rano, dugo mljeti kukuruz u žrvnjima, kava se kuhala još lakše od riže, njezin miris je privlačio i opijao.

Mijenjala se i nošnja i za čudo u njoj nisu prednjačile žene, nego muški. Ostajali su opanci, ali su benevrecke, bijele, tijesne, debele i vunene napuštane.." (str. 201. i 202)

Kako smo već spomenuli, u romanu se opisuju godišnji i životni običaji, no zbog njihove opsežnosti valjalo bi ih obraditi u posebnome prilogu. U romanu su opisani i pojedini pravni običaji, zapravo norme kojih se seljaci strogo pridržavaju u svakodnevnome životu i koje su postale svojevrstan zakon, a njihovi prekršioc i trpe određene posljedice. Dalje, iznosi različita vjervovanja u zle sile i uroke, molitve za otklanjanje uroka, te narodne metode liječenja bolesti.

S obzirom da su svi opisi dani prema stvarnome stanju, da stariji kazivači u potpunosti potvrđuju istinitost svih opisa života, nošnje, običaja i vjervovanja, Balotin roman "Tijesna zemlja" nije samo vrijedno književno djelo, već i izuzetno značajno vrelo etnografskih podataka za istarsko područje.

Ethnological Data in the Works of Mate Balota
(S u m m a r y)

On many occasions a literary work can provide useful information about folk life and customs of the past. However, a novel by Istrian poet and writer, academic and PhD, Mate Balota, "Tight Land" provides such facts on every page, and it can be taken as a monograph of the village of Rakalj which has been described in his novel. In this novel there is a description of the area and its inhabitants, types and characteristics of its farms, descriptions of houses and thier farm-buildings, presentations of costumes, annual and life-long customs of folklore (from oral creations to music and dance). All changes which occur as the result of the breaking in of industrialization have been described in this novel. Although the novel is the result of the literary creation of an artist, all data in it are true as they have been taken from real life in the village of Rakalj at the beginning of this century.